

АРХІТЕКТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ТА МУЗЕЙНИЙ ПРОДУКТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗОН

Гарнік Т.М., доцент

Черкаський державний технологічний університет

Анотація. Проаналізований процес розвитку історико-культурних зон, в яких архітектурний потенціал розглянутий не тільки з позицій охорони і збереження, а й як музейний продукт та компонент загальної соціально-економічної системи.

Ключові слова: архітектурний потенціал, історико-культурні зони, „музеезація”, соціалізація.

Аннотация. Гарник Т.М. **Архитектурный потенциал как социальный и музейный продукт историко-культурных зон.** Проанализирован процесс развития историко-культурных зон, в которых архитектурный потенциал рассмотрен не только с точки зрения его охраны и сбережения, но и как музейный продукт и компонент общей социально-экономической системы.

Ключевые слова: архитектурный потенциал, историко-культурные зоны, „музеезація”, социализация.

Annotation. Garnik T.M. **Architectural potential as social and museum product of istoriko-kulturnih areas.** The process of development of historical and cultures areas, in which architectural potential is considered not only from point of his guard and economy but also as museum product and component of the general socio-economic system, is analyses.

Keywords: architectural potential, historical and cultures areas, „museumization”, socialization.

Постановка проблеми. Проблема охорони архітектурного потенціалу полягає в тому, що в контексті сучасного соціокультурного та економічного життя суспільства, внутрішні і зовнішні умови його функціонування час від часу докорінно змінюються. В цілому, нинішній етап розвитку історико-культурних територій, характеризується розробкою окремих програм і проєктів, орієнтованих на збереження окремих об'єктів архітектурної спадщини. На жаль, така практика позбавлена цілісної концепції їх охорони і збереження, а тому залишає поза увагою величезну частину архітектурного потенціалу, зокрема в історичному регіоні Черкащини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним поколінням дослідників розглядаються проблеми, які стосуються нових підходів відносно сприймання архітектурної спадщини в теперішніх соціокультурних та економічних умовах. Наприклад філософи, досліджуючи культурну спадщину в її сучасному оточуючому середовищі, користуються філософсько-культурологічним підходом, який за своєю природою має міждисциплінарні якості. Зокрема, Х. Ортега-і-Гассетою, В. Рудневим, Й. Хейзінгою, Л. Чертовим, пояснюється сам принцип створення основ культури, який може протистояти натиску масової культури, оскільки вона, викликаючи технологізацію індустрії повторень (В. Вейдле), являє пряму загрозу архітектурній спадщині. Ще задовго до сучасних вчених, культурофілософами Н. Бердяєвим, Л. Гумільовим, Д. Лихачовим робився наголос на виключності національного в самосвідомості

і культурі народу. Про соціальну спрямованість культури в цілому, писали О. Чучін-Русов і В. Біблер. М. Каганський, П. Сорокін, В. Паперний, О. Потебня. Вони підіймали питання щодо осягнення архітектурної спадщини як феномену культурного ландшафту. В ньому, за концепціями Ю. Веденіна, Д. Лихачова, П. Шульгіна, архітектурна спадщина демонструє середовищутворюючий чинник, за яким сучасна стратегія її охорони, регенерації та використання має формуватися на принципах середовищного підходу. За цим принципом, до складу середовищ мають бути залучені інші культурні чинники такі, як: жива традиційна культура, ремесла, історичні технології, традиційні форми природокористування, природне та етнокультурне оточення.

Подібним чином утворений історико-культурний ландшафт набуває певного енергетичного потенціалу (О. Герд, Г. Лебедєв), завдяки якому його кордони отримують рухомість (звужуються, розширюються). Тому архітектурну спадщину в оточуючому її середовищі слід вважати архітектурним потенціалом. Культурний рух, торкаючись цих ресурсів, спричинює зміни в середині історико-культурного ландшафту, таким чином сприяючи виникненню нового культурного утворення (В. Паперний).

Стаття виконана за планом НДР ЧДТУ.

Виклад основного матеріалу. В основу нового культурного утворення, закладені декотрі діяльні механізми (науки, просвітництва), що являють собою штучну і цілеспрямовану адаптивну систему, яка направлена на задоволення певного кола потреб споживачів. Ця система дуже швидко починає інтегрувати ринкові форми діяльності (наприклад, туризм), завдяки яким стає схожою на магазин. Як зауважує Т. Калугіна в статті „Художній музей як феномен культури”, ця діяльність трансформує деяким чином музейний предмет в музейний об’єкт, а потім в музейний продукт. Відомо, що архітектура виконує дві основні функції: організовує життєдіяльність і являє собою певну інформаційну мову ідеалів визначеної доби. Не дивно, що теперішнє суспільство сприймаючи сучасну архітектуру з позицій споживача, так само реагує і на архітектурну спадщину, організовуючи довкола неї саме ту діяльність, яка перетворює її на предмет для продажу. На жаль, історико-культурний аспект „предмету продажу” залишається не розкритим через те, що не усвідомлюється до кінця головна суть процесу – це, в першу чергу, охорона і збереження самої архітектурної спадщини.

З огляду на сучасну демократизацію усіх сфер соціокультурної діяльності, розглянемо процес „музеєфікації”, який відбувається в історико-культурних зонах (далі – ІКЗ¹) на основі архітектурного потенціалу (далі АП²). Т. Калугіна звертає

¹ Середовище, в якому домінує архітектурна пам’ятка, в якому розгорнута просвітницька, наукова та туристична діяльність, отримує певний культурно-енергетичний потенціал розвитку. Такий комплексно інтегрований об’єкт, виявлений семантично і матеріально, отримує окреслення історико-культурних зон.

² В межах дослідницької роботи, архітектурні пам’ятки, що являють собою домінуючі та системоутворюючі ядра, було прийнято позначити як архітектурний потенціал.

увагу на факт „самовизначення” культури в момент її демократизації. В цей час, пише вона, відбувається „...різке розширення ареалу її розповсюдження, в географічному або соціальному сенсі”. Небезпекою такого „самовизначення” автор вважає те, що „...розповзання культурної речовини на поверхні перетворює її в тонку плівку...”, яка „ось-ось розірветься”. Вона підкреслює, що поглиблення небезпечної ситуації, відбувається саме тоді, коли вона накладається на момент кризи в культурі [1, с. 210 – 224]. Але помічено, що сучасна культурна криза в державі спонукає саму себе на виробництво захисного механізму — „музеєфікації”, як процесу, в якому вона, начебто, виводить свої артефакти, норми, образи і, зрозуміло, архітектурну спадщину, з потоку реального буття, де вони не можуть існувати через їх компрометацію та тиражування.

С. Шліпченко в статті „Реставація, реконструкція, інструментальне відтворення: повз лінгвістичні нюанси до постановки проблеми”, зовсім по-іншому розглядає „музеєфікаторську” потребу культури в українській державі, вбачаючи в цьому бажання народу до самої ідентифікації, яке виникає в „...піки повернення до історії (або до своїх джерел)” [2, с. 13]. Саме з цих причин, архітектурна спадщина консервується і отримує „музейний статус”, або „соціалізується”, отримуючи напівмузейні та напіввласницькі конфігурації і, що є дуже небезпечним, — отримує виключно товарне, „пакувальне” обличчя без належного геопросторового та історико-культурного оточення.

Оскільки мета наукової, просвітницької та туристичної діяльності — це „окультурювання” простору, то конфігурації з АП починають виникати в діалозі з різними інституціями, як правило, з суспільством, владою, бізнесом або засобами інформації та комунікації. В цьому випадку, „демократизована” система ІКЗ починає будуватися на чужій креативності, її концептах і контекстах, цитатах та алюзіях. Особливо це відбувається саме тоді, коли мова йде про перенесення/включення АП в туристичний простір, в якому він, як „натура”, перетворюється в „культуру” і де виникає небезпека його „цитатності”, а в деяких випадках і компліативності, а втім — всього того, що є характерним для теперішнього часу.

Розбудова ІКЗ, як систем, неминуча, оскільки вони становлять невід’ємну частину загальної, динамічної соціально-економічної системи. Це свідчення того, що АП, можна розглядати в аспекті фактично досягнутої пристосованості до сучасного середовища і потенційної здібності до адаптації. Тому можна стверджувати про існуючий резерв „потенційності”, збереженої АП у часі, стосовно сприймання позитивних інновацій та впровадження широкого діапазону „музейної” та „соціалізованої” „пластики”.

Музей завжди асоціювався з інструментом просвітництва, виховання та ідеології. Отже, в моменти кризи культури і „обвалу” інформації, актуальним стає використання АП в системі його особистих координат. Ця дорогоцінна скриня, в якій збережений та накопичений людський досвід, стає можливою для трансляції в теперішнє і майбутнє лише у вигляді певного продукту. Це

пояснюється неспіврозмірністю матеріального і духовного (згадаємо, що загалом АП, який репрезентується „масовому” сучасникові, сприймається ним як суто матеріальне явище) і є тим „камінням”, об який спотикається музеєфікаційна складова всього простору ІКЗ. Тому в вирішенні проблем, виникаючих в ланцюжку „АП — споживач”, був запропонований комунікативний підхід з концепцією „безперервного просвітництва” (О.Беззубова [3, с. 418-427]). Утворення такої моделі комунікації буде зводитися до заздалегідь сконструйованої (заданої) інформації, що склалася на основі теорії „музейної комунікації” Д. Камерона [4, с. 33-40.], яка, в свою чергу, опиралася на математичну теорію зв’язків („джерело інформації – передавач – адресат”) К. Шенона [5, с. 243.] і гуманітарну концепцію розвитку суспільства як розвитку засобів інформації М. Мак-Люена [6].

Але, щоб запобігти остаточному „отоварюванню” АП (оскільки споживач і музеєфікований простір один без одного не існують), треба утворити концептуальний простір. Подібний простір має бути спеціально візуалізований (інсценований), і складений так, щоб не міг дублюватися через вербалізацію і не був можливим до тиражування. Отже АП, являючи собою панівне і системоутворююче ядро в ІКЗ, продукує концептуальні рішення. При утворенні своєрідного панівного центру, до нього вільно і без особливих зусиль може приєднуватися інший простір з АП та весь імовірний, притаманний саме йому, функціональний спектр (від використання АП до історичного виробництва, промислів тощо). Саме такий гуманітарний підхід до використання АП, уможливить не тільки ефективну просвітницьку діяльність, а й системний підхід в охоронній діяльності.

О. Потєбня, в праці „Думка і мова”, підкреслює важливість сприймання архітектурного твору в соціокультурному аспекті (релігія, мистецтво, наука, міфологія), а не тільки під „морфологічним” кутом зору. Однобічне висвітлення тільки комунікативної або комунікаційної функції архітектури, залишає в стороні інші її важливі функції, пов’язані з історико-культурним аспектом. Суть в тому, що комунікативно-інформаційна функція мистецтва, в своєму повному розкритті, дозволяє людям долучатися до „...історичного та національного досвіду, який далеко відстоїть від нього епохально і географічно...” [7, с. 184].

Важливим аспектом в розумінні формування ІКЗ, як концептуальної системи, є те, що спілкування з АП, в своїй основі, є ціннісним. Ось чому цей аспект в музейному просторі вважається головним, а інші (навчання, передача інформації, знання) – підпорядкованими. Сутність такого аксиологічного підходу полягає в тому, що загалом в музеєзнавстві, фокус досліджень з предметів переміщається у бік аудиторії. Отже на сьогодні, ми стикаємося з необхідністю „соціалізації” історико-культурних ресурсів.

Відомо, що розвиток культури йде як у діахронному так і у синхронному напрямку. Особливо інтенсивно в останньому. Тому інформаційне первантаження в сучасному просторі, залишає мало часу на занурення в інший,

історичний. М. Бердяєв був впевнений, що суто матеріальний підхід до культури не в змозі створити духовне [8, с. 321-322], але сучасний „масовий” споживач із „звичайною нерелексивною свідомістю” (Л. Чертов [9, с. 170-171]), визнає тільки матеріальний початок культури і потребує отримання не знань, а емоційного враження від історичного минулого (М. Гумільов [10, с. 81-86]).

Визнано, що музеєфікацію припустимо проводити в будь-яких культурних ландшафтах (міських, сільських), за умови присутності АП. Тому природно, вона проступає в формах використання, до яких можна віднести: 1) групу музеїв-пам’яток як самостійних об’єктів показу; 2) архітектурні пам’ятки, що використовуються для експозицій різного профілю та змісту. Наприклад, музейна група під відкритим небом може формуватися з архітектурних одиниць, які призначені до зносу. Особливо це стосується дерев’яних споруд, які звозяться на певну територію. Оскільки музеєфікація припускає підготовку експонатів для екскурсійного відвідування, то їх об’єднання в (архітектурно-етнографічні, археолого-етнографічні, історико-етнографічні) змістові композиційні ланцюжки, в єдиний комплекс, полегшує задачу збереження АП. Єдиним недоліком таких заходів стає втрата характерного для них історико-культурного оточення.

Л. Прибега в праці „Народна архітектура України. Охорона і реставрація” звертає увагу на те, що демонтаж пам’ятки призводить до втрати деяких частин, і що саме головне – втрати його справжнього оточуючого середовища [11, с. 62-69]. Навіть змодельований, за усіма традиційними прийомами простір традиційної сільської забудови, за його думкою, буде являти імпровізовану модель українського села відповідного регіону [12, с. 73-75]. Та оскільки така тенденція формування музейного простору застосовується виключно для потреб просвітництва, ці заходи, все ж таки, надають можливість не тільки зберегти залишки минулої, наприклад, сільської культури, а й „напівсоціалізувати”, тобто використати їх в первісних формах під майстерні, комори, в окремих випадках для тимчасового житла. Цілком логічною буде поява в такому штучному просторі шлейфу туристичної інфраструктури. (рис.1, 2).

Що стосується сучасного відношення до музеєфікації церков або монастирських комплексів, то в колі дослідників і духовенства в різних країнах, ці питання викликають неоднозначні коментарі. Встановлено, що в країнах з католицькою і православною вірою характерне раннє усвідомлення суспільством високої історико-культурної цінності своїх храмів, яка виходить за рамки їх виключно культового призначення. Треба додати, що з другої половини ХІХ ст. ідеєю „музеєфікації” церковних споруд опікувалася передова наукова громадськість і церковні діячі, які не обмежувалися тільки археологічною справою. Майже усі вони вивчали історію краю, задля „приведення до відомості” та „...охорони для науки пам’яток православної старовини...”, шляхом їх обстеження, „...в поверненні їх, по можливості, до складу музею, в прийнятті заходів та попередженні втрати старовинних пам’яток” [13, с. 259-282].

Можна погодитися з М. Каулен [14]), що входження храмів в культурно-історичне середовище повинно йти різними шляхами, адже є пам'ятки, яким режим церковної служби категорично заборонений. Для них можливим засобом існування лишається тільки єдиний метод — їх збереження (консервація).

Просторова „музейна експансія” поширюється і на садибний комплекс (дворянські „ключі”), перетворюючи його на сучасний манер в „соціалізований” літературно-меморіальний, туристично-етнографічний, етнографо-археологічний простір. В ньому відбувається не тільки традиційна репрезентація архітектурної пам'ятки, а й буквально, „включення” суб'єкта в поліконтекстуальну та поліфункціональну систему, в змістові відношення з меморіальним (поліметричним і структурованим) ландшафтом. Особливої уваги, в сенсі приєднання до цілісної концептуальної системи, потребують нині діючі літературно-меморіальні та культурно-меморіальні комплекси. На сьогодні вони, хоча і мають постійну туристичну аудиторію і репрезентують окремі меморіальні одиниці, але виглядають не яскраво і не справляють належного враження (літературно-меморіальний музей садиби Давидових в м. Кам'янка; музей родини Симиренка в с. Мліїв Городищенського р-ну). Саме через ці обставини постає питання щодо перегляду їх не як окремо існуючих об'єктів, а у вигляді дихотомної системи (В. Каганський — „Центр — не — Центр”), з метою об'єднання з домінуючим концептуальним простором (наприклад, до заповідників „Чигирин”, та комплексу в Корсунь-Шевченківськійському, продовжуючи тему поміщицьких садиб).

Розширення території ІКЗ, також може відбуватися за рахунок ареалів елітогенезу та аналізу геобіографії (Н. Никитина, [15]). Це надасть туристам (споживачам) усвідомлення географічних особливостей творчості особистостей, а з тим, — закріплення за цим простором АП. Прикладом може слугувати утворення заповідника „Батьківщина Тараса Шевченка”, як логічного доповнення до заповідника „Могила Т.Г. Шевченка” та археологічної території в с. Стецівка до мегапростору заповідника „Чигирин”. Такий хроно-географічний підхід допомагає розширювати межі раніше утворених заповідників, перетворюючи їх на ІКЗ, простір яких може трансформуватися у часі.

Висновки. Відомо, що архітектурні пам'ятки виділяються з наочного світу культури на основі емоційних інтересів і переваг тих або інших суспільних груп. Було встановлено, що соціальний і масовий туризм, який виник в 60-ті роки минулого століття, почав переживати свій підйом. У ці роки відбувається формування естетичного підходу до освоєння спадщини, яка вважалася найкращою з усієї культури, якою захоплювалися. У 80-і роки, туризм розширив свою наочно-інформаційну сферу, а разом з цим визначився і інший культурний підхід, в якому переважала кількість пізнавального. Сучасну культурну ситуацію в туристичній сфері можна охарактеризувати як таку, в якій подорожі сприймаються як епізоди життя, забарвлені емоційними відчуттями. З цих причин,

*Рис.1. Етнологічно-археологічний комплекс в с. Стецівка Чигиринського р-ну.
Для заняття з туристами відтворена за старовинною технологією
піч для випалу кераміки.*

Рис. 2. Збудована на території комплексу корчма для туристів.

можна вважати і зміну (в більш емоційний бік) відтінку семантики історико-культурного простору. Таким чином, розглядання АП як соціального та музейного продукту, допомагає окреслювати межі ІКЗ, які з часом будуть розширювати своє змістовне коло за рахунок іншого АП, а з тим вводити системність в охоронну діяльність. Використання певних функцій застосування і форм використання, будуть змінювати та розвивати ІКЗ, враховуючи при цьому зміни соціокультурної, економічної ситуації та смаків споживачів культури.

Література:

1. Калугина Т.П. Художественный музей как феномен культуры. – СПб.: ООО Издательство „Петрополис”, 2001. – 224 с.
2. Шліпченко Світлана. Реставрація, інструментальне відтворення: повз лінгвістичні нюанси до постановки проблеми // Пам’ятки України: історія та культура, 2001. — № 4. – С. 11-16.
3. Беззубова О.В. Теория музейной коммуникации как модель современного образовательного процесса // Коммуникация и образование. – Сборник статей. – Под ред. С.И. Дудника. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2004. — С. 420.
4. Cameron D. A Viewpoint: The Museum as a Communications System and Implications for Museum Education // Curator, Vol. 11, #1, 1968. – 168 p.
5. Шеннон К. Математическая теория связи // Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / Перевод с англ. В.Ф. Писаренко – М.: ИЛ, 1963. – С. 333-369.
6. McLuhan M., Parker H. Exploration of the Ways, Means and Values of Museum Education with the Viewing Public. – New-York, 1969.
7. Потеев А.А. Мысль и язык / Эстетика и поэтика. – М., Искусство, 1976. – 614 с.
8. Бердяев Н.А. О назначении человека / Сер. Философия. Психология. — М.: АПТ Издательство, 2006. – 479 с.
9. Чертов Л.Ф. О диалоге массовой и элитарной художественной культуры в пространстве города // Российская массовая культура конца XX века: Материалы круглого стола. 4 декабря 2001 г. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – С. – 168-175.
10. Гумилев Н.С. Письма о русской поэзии. – М.: Современник, 1990. – 383 с.
11. Прибега Л.В. Архитектурно-этнографический музей как модель сельской среды (на примере формирования экспозиции музея народной архитектуры и быта Украины в Киеве). – Памятники в изменяющемся мире: (Материалы междунар. науч. конф.) / Рос. ин-т культурологии МК РФ и РАН РФ; Науч. ред. и сост. Э.А. Шулепова. – М., 1993. 143 с.: ил.
12. Прибега Л.В. Народна архітектура України. Охорона і реставрація. – К., Будівельник, 1987. – 101 с.
13. Мансветов И. Об устройстве церковно-археологических музеев // Православное обозрение, 1872. — (1 полугодие). — С. 259-282.
14. Каулен М.Е. Храм как объект музейного показа: опыт и перспектива. – СПб.: auditorium, 2006. — Режим доступа: www.auditorium.ru/books/1240/
15. Никитина Н.А. Музеефикационная эмпирика: рецепции и переработки // Сост. СПб. универ., философский ф-т., кафедра музейного дела и охраны памятников. – Режим доступа: <http://museum.philosophy.spb.ru/index.php>

Надійшла до редакції 12.02.2008